

Човек не се ражда личност – личност се става в хода на живота, на общуването с другите хора и на решаването на разнообразните задачи, които изникват пред нас. По думите на Жан-Жак Русо ние се раждаме два пъти : веднъж – за да съществуваме и втори път – за да живеем. Истинският живот е живота на личността. За степента на развитие на обществото може да се съди и по това – доколко то осъзнава ценността на личностното начало у човека.

Личност наричаме човека, разглеждан като субект, т.е. като принципно способен да избира своите цели и да насочва своето поведение така, че да направлява хода на собствения си живот, както и да влияе върху света, в който живее, утвърждавайки по този начин своето неповторимо присъствие в него.

Човек е личност, когато е достигнал определено равнище на психическо развитие. Това равнище се характеризира с редица свойства :

- 1) Интегрираност психическите процеси – изразява се във взаимна свързаност на познанието, преживяванията, подбудителните и регулативни процеси у действащия субект;
- 2) Активност – способност да се мисли и действа на основата на собствени принципи, мнения и убеждения, осъществявайки определени цели, като се преодоляват трудностите;
- 3) Насоченост – дейността на личността се ориентира от система от устойчиви мотиви, относително независими от променящите се ситуации, което придава на поведението определено постоянство и предвидимост;
- 4) Дълбочинни смислови образувания – лични значения, които придобиват за конкретната личност различните знания, действия и постъпките на другите, разнообразните събития, норми и ценности. Думата “любов” има еднакво значение за всички хора, но за влюбения тя звучи по-различно, има по-особен смисъл, предизвиква не само мисли, но и дълбоки и силни преживявания;

5) Собствени морални изисквания и оценки – те правят личността автономна и трудно податлива на външни въздействия, които противоречат на собствените ѝ убеждения;

6) Развитата личност притежава развито самосъзнание, което се проявява като осъзнато отношение към собствените потребности и способности, влечения и мотиви на поведението, преживявания и мисли. Самосъзнанието включва също и емоционално-смислова оценка на собствените субективни възможности, което се взема предвид от личността при определяне на целите за реализиране : тази представа на личността за самата себе си е субективен образ на собственото Аз или по-кратко казано – Аз-образа.

Това равнище на психичното развитие може да се достигне у възрастния човек. Но много от посочените компоненти на структурата на личността започват да се формират по-рано при съответни благоприятни условия. Този процес получава силен тласък в средната и горна училищна възраст.

Един от авторите в областта на психологията и физиологията на ранната детска възраст, Н. М. Щелованов, пише, че това, което детето не успее да придобие в своето развитие през ранното детство, остава като недостиг дълго време през следващите периоди на детството, а понякога и цял живот. И наистина, психичното развитие на детето през първите години след неговото раждане е предпоставка и основа за по-късното му развитие.

Изследванията показват / Л. С. Виготски /, че най-благоприятно време за въздействие, за формиране и възпитаване е времето, когато съответните функции се намират в процес на съзряване. Когато дадена функция е вече завършила своето съзряване, те не се поддава на големи изменения. А най-активен период на съзряване е безспорно ранната детска възраст.

В предучилищната възраст детето изгражда първите представи за себе си. В този период възникват устойчиви форми на социално взаимодействие, усвояват се моралните и социални норми. В тази възраст се изгражда половата идентичност, която е осъзнаване и приемане на своята полова принадлежност. Едновременно с

формирането на представата за себе си се формира и самооценката. Децата в предучилищна възраст очакват успех в конкретни задачи, оценяват себе си във всяка отделна ситуация. Няма обобщена самооценка. Водеща дейност в периода на предучилищната възраст е играта. Чрез играта детето не само опознава света, но и активно го преобразува. В игровите действия децата усвояват правилата и привикват да се съобразяват с тях. В играта се проявяват личностни качества като съчувствие, готовност за помощ, щедрост и др.

През тази възраст се наблюдават форми на самоконтрол, особено когато за успех се очаква награда. Детето изпитва необходимост да общува както с родителите си, така и с връсниците си. В предучилищна възраст се проявяват някои от специалните заложи – музикални, изобразителни. През този стадий детето се стреми да се хареса на другите хора, тъй като възприема себе си само ако другите го харесват. Липсата на одобрение в този период води до тревожност, което остава за цял живот.

През началната училищна възраст важна фигура в живота на ученика е личността на учителя. В тази възраст той е безспорен авторитет. Личността на учителя формира личността на ученика. Мненията на родителите за детето са по-малко значими от мнението на учителя. През тази възраст се формират отношенията на колективизъм, взаимопомощ, отговорност.

Средната училищна възраст – това е един от проблематичните и трудни периоди в оформянето на цялостната личност на човека, които се характеризират с безбройните конфликти, в които влиза детето както с по-възрастните и връсниците, така и със самия себе си. За първи път по време на пубертета детето преминава някои от границите към света на възрастните. През периода настъпват съществени изменения в личностните образувания на детето. Оформя и самосъзнанието. Това допринася за по-нататъшното развитие на самооценката. Детето се оценява, сравнявайки се не само с другите, но започва да изгражда самооценката си въз основа на сравнението както с миналия образ за себе си, така и с бъдещия.

През този период се поставят основите на самовъзпитанието. Трудностите, които се проявяват при самовъзпитанието са свързани с честата смяна на мотивите, интересите, оценките. В резултат на промените, които настъпват в личностната и познавателната сфера, и на променената социална ситуация се оформят и основните новообразувания на възрастта. Основно новообразование е чувството за възрастност.

През горната училищна възраст се обогатява емоционалната сфера на личността. Чертите на характера стават по-устойчиви. Развиват се качествата инициативност, активност, издържливост, самообладание. Създават се навици за самообучение. Юношата, за разлика от другите възрасти е насочен изцяло към бъдещето. Формира се светогледът. Това е основно новообразование на възрастта. Насочеността на личността става все по-осъзната. Става възможно доминирането на една значима цел над останалите и това осигурява условия за наличието на целеустременост в поведението на младежите в много по-голяма степен, отколкото при децата от средноучилищна възраст. Формират се нравствените убеждения, което намира ярко отражение в поведението. Това е период на интензивно развитие на самосъзнанието. За разлика от децата на средноучилищна възраст, развитието на самосъзнанието не се извършва само по отношение на количествени показатели, но то се насочва към оформянето морална самооценка. Съществен момент в развитието на самосъзнанието е окончателното оформяне на половата идентичност на юношата. Усвояването и изпълнението на определените социални роли, типични за представителите на двата пола, и изграждането на половата идентичност са важна опора за оформянето на положителна самооценка у юношите. Липсата на правилно полово възпитание може да доведе до забавяне при изграждане на половото самосъзнание, а оттам и да се повлияе отрицателно и върху цялостното развитие на личността.

Стане ли дума за психическите особености на даден човек, ние имаме предвид неговите трайно поставени особености. А те са темперамент, характер. По своята същност темпераментът е индивидуално – психическа особеност на личността, което характеризира динамиката на нейните психически процеси и състояния.

Според И. П. Павлов темпераментът е “най-общата характеристика на всеки отделен човек, най-главната характеристика на нервната му система, а тази последната слага един или друг отпечатък върху цялата дейност на всеки индивид.”

Като изучавали мозъка по метода на условните рефлексии И. П. Павлов и неговите сътрудници установили общи закономерности в дейността на висшата нервна система – принципа на детерминираност, на анализ и синтез, за структурност. Наред с тези най-общи принципи те открили и големи различия във висшата нервна дейност, свързани с нейната индивидуалност.

Опитите показали, че тези индивидуални различия се намират в зависимост от свойствата, които имат двата основни нервни процеса – възбуждането и задържането. Тези свойства са :

а) сила на възбуждането и задържането

б) уравновесеност на тези процеси

в) подвижност

От силата на възбуждането и задържането зависи работоспособността, издържливостта, напрежението на висшата нервна дейност. Силната нервна система издържа голямо напрежение и натовареност, а слабата не издържа.

Когато силата на възбуждането и задържането е балансирана, намира се на едно ниво, нервната система е уравновесена. При преобладаване, доминиране на единия или другия процес нервната система е неуравновесена.

Подвижността на нервните процеси се определя от възможността на човека бързо и лесно да реагира на дразнителите от околната среда.

От различното комбиниране на силата, уравновесеността и подвижността на възбуждането и задържането се получават типове нервна дейност, които лежат в основата на темпераментите. Те са :

1) силен, уравновесен, подвижен тип нервна дейност

2) силен, неуравновесен тип нервна дейност със силно възбуждане и слабо задържане

- 3) силен, уравновесен, инертен тип нервна дейност

- 4) слаб тип с характерна слабост на възбуждането и задържането, с повишена затормозимост. Поради малка подвижност на нервните процеси той проявява и инертност. Има и висока степен на чувствителност.

Тези типове висша нервна дейност се разглеждат като природна, наследствена основа на темпераментите. Обаче от това, че са природни наследствени формации съвсем не следва, че те са неизменими.

Учението за темперамента има дълга история и темперамента винаги се е свързвал с различни физиологични особености на организма. Още Хипократ (V в. пр. н. е.) е описал четири типа темперамент, като ги е свързвал с четири предполагаеми основни течности или “сокове” в организма на човека : кръв, лимфа, жълта жлъчка и черна жлъчка. Преобладаването на една от тях определя и темперамента.

Четири типа темперамент са :

- 1) Холерикът – е лесно възбудим емоционално, реагира бурно и афектирано: той може да бъде сравнен със “силния”, неуравновесен тип на Павлов.

- 2) Сангвиникът – се отличава с повърхностност на чувствата и подвижност и може да се сравни със силния, уравновесено-подвижен тип на Павлов.

- 3) Меланхоликът е печален, често обезверен и със забавени реакции. Павлов го определя като слаб тип висша нервна дейност.

- 4) Флегматикът е със слаба емоционална реактивност, с бавни и спокойни емоционални реакции; според Павлов той съответства на “силния, уравновесен, спокоен тип нервна дейност”.

Тези типове темперамент са подходящи за едно най-общо описание на личността чрез типологични признаци и затова продължават да се използват в типологичните изследвания. Например от Павлов и Айзенк.

Изследванията на Н. И. Красногорски показват, че още в ранната и предучилищна възраст се очертават ясно четири основни вида темперамент.

Видове темперамент

Сила на нервните процеси

Равновесие

Подвижност

Сангвиничен

силен

уравновесен

подвижен

Холеричен

силен

неуравновесен

подвижен

Флегматичен

силен

уравновесен

инертен

Меланхоличен

слаб

неуравновесен

инертен

1. Сангвиничният темперамент се основава на силен, уравновесен и подвижен тип нервна система. Децата притежаващи неговите свойства, бързо запомнят словесен и нагледен материал, лесно усвояват умения, навици и привычки. Промяната на обстановката те понасят без видима нервна криза. При правилно възпитание в края на предучилищната възраст децата придобиват умения да сдържат желанията си и сравнително правилно да степенуват мотивите на своето поведение. В “детското общество” бързо създават правилни взаимоотношения с другите деца и активно се включват във всички дейности. Въпреки относителната неустойчивост на вниманието, паметта и въображението, както и недостатъчната чувствителност на анализаторите, възпитанието и обучението на децата – сангвиници не причинява трудности на учителите. Напротив, тези деца са винаги желани, защото се поддават най-лесно на организиране, дисциплиниране и обучение. Чувствата на сангвиниците възникват бързо и бързо изчезват.

2. Холерикът носи природните особености на силния, неуравновесения и подвижен тип нервна система. Децата – холерици са невъздържани, импулсивни, буйни и нападателни, защото въпреки голямата сила и на двата нервни процеса възбудният има относително по-голяма сила и преобладава над задръжния. Поради относителната слабост на задръжните процеси коровият контрол върху непосредствените желания на детето се изгражда трудно. Такива деца трудно привикват на зачитане интересите на колектива на установените норми на поведение и взаимоотношения с другите деца. Условни връзки изграждат сравнително по-бавно, поради което за натрупване на нови знания са необходими повече усилия. Изградените положителни умения, навици и привычки са недостатъчно устойчиви и лесно се замесват с отрицателни. Изобщо в обучението и възпитанието могат да се постигнат добри резултати само със значителни усилия от страна на възрастните и учителите в детската градина. Обикновено в средата на холериците най-често се срещат смелите и решителни деца, но техни отличителни белези са и лошата дисциплина, афектното проявление на чувствата, бързият и пресечен говор.

3. Флегматичният темперамент е проявление на силен, уравновесен, но инертен тип нервна система. Флегматика усвоява трудно знания, умения, навици и привычки, но веднъж придобити, те бързо се включват в неговата практическа дейност и стават елементи на поведението му. Благодарение на силните задръжни процеси тези деца съсредоточават по-лесно вниманието си към дейността, преодоляват трудностите и завършват започнатото действие до край. Поради същите природни особености по лесно подтискат желания, които са в противоречие с изискванията с възрастните, и

следователно по-лесно контролират постъпките си. Детето – флегматик лесно се поддава на дисциплиниране и включване в живота на “детското общество”. Поради инертността на нервните процеси то изпълнява възложените му задачи по-бавно от другите деца. Поради инертният тип нервна система тези деца бавно преминават от една дейност в друга. Движенията им са бавни, икономични и спокойни. За изграждане на динамичен стереотип у такива деца е нужно по-продължително време. Смяната на стереотипа става бавно, но без криза и сътресения на нервната система. Децата – флегматици нямат бързата реакция на сангвинците и холериците, както и чувствителността на анализаторите у меланхолиците, те са здържани, спокойни и съсредоточени в действията си.

4. Меланхоликът се характеризира със слабост на нервните процеси и инертност при преминаването на един в друг. Въпреки абсолютната слабост и на възбудата, и на задържането последното преобладава, поради което меланхоличните деца са свити и стеснителни, затворени и пасивни, страхливи и плачливи. Тези деца много рядко стават инициатори за започване на игра, мъчно се включват в нея и трудно се сприятеляват с други деца. При по-високи изисквания и по строго отношение към тях те заплакват, побледняват, затварят се в себе си или придобиват уморен и сънлив вид. Всичко това говори, че силните дразнения не са могли да бъдат понесени от слабия тип нервна система и са предизвикали охранително задържане. Децата и възрастните меланхолици проявяват свенливост, която дава видими смущения във волевата и емиционалната сфера на тяхната психика. Въпреки относителното прообладаване на задръжния процес неговата абсолютна сила е крайно незадоволителна. Поради това меланхоличните деца имат ограничени възможности за волеви усилия, трудно запазват самообладание, а говорът им е бавен в интонационно отношение. Всяка смяна в обстановката ги изморява а в някои случаи води до функционално разстройство на тяхната нервна система.

Както при децата, така и при възрастните видовете темпераменти не се срещат в чист вид. Наблюденията и изследванията показват, че всяко дете притежава черти на два или повече темперамента, някои от които могат да преобладават над останалите и да дават типологичен облик на детето.

В психологията под характер се разбира съвкупност от съществени особености на личността, които определят системата от отношения и поведения на човека в обществото.

Характерът не бива да се свежда само до една особеност, до една черта. Той е

многогранен. В него се разграничават многобройни индивидуално – присъщи черти, в които се проявява отношението на човека към действителността.

Отзивчивостта, доброжелателността, искреността, възискателността, правдивостта, високомерието и други изразяват отношението към хората. Черти като трудолюбие, инициативност, ленивост, отговорност (безотговорност), добросъвестност и други изразяват отношението към трудовата дейност и предметите. В черти като честолюбие, самолюбие, гордост, скромност, самокритичност и други се изразява отношението на човека към самия себе си.

Характерът и неговите черти не се предават по наследство. Те се формират у човека в процеса на живота му, в процеса на възпитанието и обучението му, в процеса на неговата дейност. Характерът на човека е най-основната особеност на неговата личност, която се намира в постепенно развитие и изменение, той представлява неразривно цяло и придава на човека и неговото поведение определен облик.

Според Леонтиев – интересите са специфична познавателна нагласа към предметите и явленията към действителността. Разграничават се непосредствени и опосредствувани интереси. Рубинщейн говори за непосредствени интереси, когато например интересите на един ученик са насочени преди всичко към процеса на учене, а за опосредствуван интерес, когато той е насочен не толкова към учебния процес и учебното съдържание, а към нещо друго, свързано с тях, например към похвалите на учители или към високата диплома. Много е важно да знаем, че действията, към които изпитваме опосредстван интерес, могат в последствие да събудят у нас и непосредствен интерес.

Развитието на материалната и духовна култура на обществото, повишеният прогрес като цяло се свързват с дейността на хората с ярко изразени творчески способности. Под способност се разбира индивидуално – психологични особености на човека, които изразяват неговата готовност или предразположеност към овладяването на определени видове дейност и към успешното осъществяване на тази дейност. Хората се различават един от друг по способностите си, те не бива да се отъждествяват със знанията и уменията.

ВИДОВЕ СПОСОБНОСТИ:

- 1) Общи – това са способностите, необходими във всяка човешка дейност – трудолюбието, внимателността, паметливостта, съобразителността и други.

- 2) Специални – те се проявяват в големи трупии от дейности, например : музикални, интелектуални, художествени, спортни. При тях се наблюдава високо развитие на отделни психически качества и свойства, като тънък музикален слух, тънко различаване на цветовете и техните нюанси, пронизателност и други.

Съотношението между общите и специалните способности е много различно при отделни индивиди – например даден човек може да притежава добре развити общи способности, без да проявява специални, а може и силно изразени специални способности да се съчетават със сравнително ниско равнище на общи способности.

В зависимост от степента на развитие и равнището на способностите се различават :

- 1) Надареност - съвкупността от способности на даден човек в уникалното им индивидуално развитие и структура.

- 2) Талант – особено благоприятна комбинация от способности, позволяващи много високи постижения, но все пак такива, които остават в рамките на вече достигнатото от обществото.

- 3) Гениалност – най-високото равнище на изразеност на способностите, което позволява изключителни творчески постижения с историческо значение.

Когато се отправят изисквания към даден човек или се дава оценка на неговите постижения, трябва колкото се може по-диференцирано да се преценят способностите, които е придобил в досегашното си развитие.

Основа на формирането на личността е появата на насоченост на личността.

Интересите наред с убежденията и идеалите спадат към личностната насоченост и определят в значителна степен профила на личността. Характерна тенденция при интересите е съзнателния когнитивен анализ на обекта, към които те са насочени (Рубинщайн). Поради това интересите са от особено важно значение за развитието на личността. Заинтересуваният насочва вниманието си, т.е. своите възприятия, мисли, намерения, емоции, действия и т.н., към онези сфери на природната или обществената среда или към онези психични свойства и процеси на другите хора и техните действия, които са лично значими за него. Съществен момент от това насочване е познавателният анализ на обекта на интересите.

Сферите на интересите при човека са толкова многообразни, колкото и сферите на човешката среда и на съзнанието. Наред с интересите към различните области на науката и техниката съществуват и интереси към различните области на обществения живот, например към политиката, литературата и изкуството, спорта, а общо и към различни страни на природата. Интересите могат да бъдат насочени към различни сфери на дейност- играта, учението, обществено-политическата дейност в професионалния живот, труда. Те могат да се отнесат до резултатите и целите на тези дейности или до самият процес на дейността.